

3. Faciəvi filmin dəhşətli kadrları

Ulduz Qasımın "Ağ göyərçinlər" romanının istər mövzusu, istərsə də qəhrəmanları onun Qarabağın taleyi ilə bağlı əsərləri ilə çox yaxından səsleşir. İnfəsən Ulduz Qasımın möhtəşəm Qarabağnamələr yaratdığı bir çox mötəbər müəlliflər etiraf edirlər. İstər "Xocalı faciəsi"ndə, istərsə də "Solmayan Nərgiz" də sanki müəllifin eyni hadisələrin təsviri zamanı kənarda qalan epizodları biz "Ağ göyərçinlər" də görürük. Hətta qəhrəmanların həyat tərzi, düşüncələri, başlarına gələn müsibətlərin də oxşarlıqları var. Bu oxşarlığın əsas motivi onunla bağlıdır ki, son 30 ildəki hadisələrin hamısı bir-biri ilə üzüvü şəkildə əlaqəlidir, yaxud biri digərini tamamlayır. "Solmayan Nərgiz" dəki qəddar bibi obrazı, "Xocalı faciəsi"ndəki hiyləgər, vicdandan məhrum Nahidə müəllimə və digər əsərlərdə də, hətta "Qürbət zöhrəsi"ndəki qaynana obrazları qan qohumluğu ilə bir-birinə çox bağlıdır. Bu adamlar Şəri təmsil edənlardır. Təbiidir ki, Şərə qarşı mübarizə aparən Xeyir təmsilçilərinin də oxşar hisslərlə cəbhə təşkil etməsi göstərir ki, yazıçı üçün həyatda istənilən qədər yazılısı xammal var, sadəcə yazıçı bunu görməyi bacarmalıdır. Onu hansı tərəfdənsə yazıya gətirməklə öz düşüncələrinin içərisində eridərək, təxəyyülündən keçirərək bədi mahiyyət verməlidir. Ulduz Qasım kifayət qədər təxəyyülü geniş yazıçıdır. O, kiçik bir həyat epizodunu da mənəviyyət nəzərlərinin böyüdücüsü ilə axıra qədər görə bilir və bunu cəmiyyətin mənafeyi naminə mənalandırmağı bacarır. Bəzi müəlliflər "Ağ göyərçinlər" romanındaki Yusif obrazını Qarabağın işğaldan azad olunması istiqamətində özünün uşaq fəhmi ilə rəmzi mənada mübarizə aparən döyüşçü hesab edirlər. Amma Ulduz Qasım məsələyə bir qədər geniş yanaşır. Onun düşüncəsinə görə, həm də haqlı olaraq Qarabağın işğaldan sonra öz yerindən, yurdundan didərgin düşmüş insanların tale oxşarlığı var. Bütövlükdə yüz minlərlə insanın yersizlik, yurdsuzluq əzablarına məhkum edilməsi onların həyatına faciəvi bir məzmun vermişdir. Əslində elə Yusifin də əsas məramı öz anasının təmsilində, öz ailələrinin nümunəsində bu faciəyə vəziyyətdən çıxış yolu axtarmaqdır. Əsərdə Qarabağdan, Şuşadan çox ağır vəziyyətdə çıxmış olan bir ailənin taleyi ən xırda detallarına qədər təsvir olunur. Ailənin başcısı Şəhid olub. Uzun müddət ağır məhrumiyətlərə düşərək olan bu ailə vəziyyətdə qarşı dözümlü göstərir, insanlıq hissini itirmir. Zeynəb müəllimənin öz övladlarını qorumaq, onları böyütmək uğurunda apardığı mücadilə ana fədakarlığının nə qədər təcassümüdürsə, bir o qədər də Qarabağın işğalının sonsuz dərəcələrdə məruz qoyduğu insanların taleyinin əks-sədasıdır.

İş elə gətirib ki, Yusif, qardaşı İbrahim, anası Zeynəb müəllim və atasının anası Şəfiqə nənə üçün bir mənzil verilib. Təbiidir ki, bir ailə olduqları üçün dövlət tərəfindən Şəhidin xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq onlar mənzillə təmin ediləblər. Şəhid olan atanın adı ilə bağlı müavinət Zeynəb müəllim alır. Hətta bu müavinətlə kifayətlənməyərək, yaxın məktəbdə müəllimlik işini də davam etdirir. Öz çalışmaları ilə ailənin güzəranına təsir göstərməyə çalışır. Şəfiqə nənə isə bununla bənarıdır. O, ailənin büdcəsini əlinə keçirmək istəyir. Buna görə də öz gəlirinə, yəni nəvələri İbrahim və Yusifin atasına sonsuz kin və qərəz bəsləyir.

İnsanlar nəyisə səhv hesab edirlərsə, buna qarşı mübarizə aparırlar. Əlbəttə, səhv hesab edirlərsə. Bu mübarizənin özü də hər kəsin mənəvi kriteriyalarına uyğun olaraq müəyyən əxlaqi dəyərlərə söykənəlməlidir. Öz insanlığını tamamilə

itirmiş olan Şəfiqə nənə nəvələrinə qarşı son dərəcə qəddardır. Hətta onların gözləri qarşısında uşaqların anasını - yəni Zeynəb müəlliməni olmağın böhtanlarla alçalmağa çalışır. Doğrudur, Yusifin, İbrahimin babası Musa kişi arvadı Şəfiqənin tərəfini tutmur. Bütün imkanı ilə arvadının qarşısını almağa, bir növ onu zərərsizləşdirməyə çalışır. Bu da onu göstərir ki, həyatda Şər varsa, Xeyir də var. Yusifin xatirələri əsasında biz Şəfiqə nənənin necə tip olduğunu kifayət qədər aydınlığı ilə görürük: "Babam üzünü yənə həyat yoldaşına tutdu:

- Yaxşı bilirəm ki, günah sənədi, onun heç bir səhvini görmürəm mən. Ayıb deyil, burada qonum-qonşudan səsin-küyn dünyanı alıb ağzına, qaracısına?

- Sən də onun tərəfini tutursan, deməli?

VII. "AĞ GÖYƏRÇİNLƏR" AYDINLIĞA DOĞRU

- Səsinə kəs, bəsdə, özünü tərbiyəli apar, sonuncu dəfə deyirəm, yazıqdı bu gəlin, çöldə, evdə işləyir, qoy uşaqlarına baxsın, özünü yığıdır.

- Mənə əmr vermə.

- Allah səni islah etsin, mənim dözümlüm qalmadı artıq.

Anam qardaşımın mənim əlimdən tutub yatdığımız otağa gətirdi və qardaşımı etdiklərinə görə danladı, tapşırdı ki, bir də qarışmasın nəməmlə onun söhbətini. Qardaşımın əlləri asırdı, anamın qoxusu olmasaydı, Şəfiqə nənəyə nə edəcəyi bəlliydi. Yazıq anamsa onu bu düşüncələrdən uzaqlaşdırmaq üçün əlindən gələni əsirgəmərdi, alçaq səslə danışırdı: - Oğlum, çox ayıb iş gördün, o sənin böyüyündü, nəyə əl qaldırmaq böyük günahdır. Etiklərinə bağışlaya bilmərəm. Bəyəm mən sizi belə etmişəm? Deməli, mən çox pis ana və müəlliməm". Şəfiqə nənənin heç bir əxlaq normalasını tanımayan çürük təbiəti bütün çılpaqlığı ilə müəllifin canlı dialoqlarında üzə çıxır. O hətta müəlliməni o qədər dərəcədə alçalmağa çalışır ki, onun uşaqları analarının üzünə qayıtsın. Amma buna nail ola bilmir. Uşaqlar kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu çox yaxşı anlaşırlar.

İbrahim nisbətən böyükdür. Bəzi məsələləri ağıl yaxşı kəşir. Ona görə də Şəfiqə nənənin müəllimə qarşı hücumlarına sinə gərməyə çalışır. Və bu zaman hətta öz anasının qınağına tuş gəlir. Zeynəb ana istəmir ki, oğlu yaşlı nənəyə qarşı dursun. Onun haqsız olduğunu desin. Bir növ özündən böyüyün üzünə qayıtsın. Amma İbrahimin də öz məntiqi var. İbrahim də nənəsinin haqsız olduğunu özünün aydın düşüncəsi ilə onun üzünə çırpır: "Qardaşım dişlərinə bir-birinə sıxıb cavab verirdi:

- O sənə tərbiyəsiz deyir, şər atır, bəs bu günah deyil? Millət eşitsə, nə olacaq? Hamı deməyəcək ki, Şəhid Yaqubun ailəsi onun adına yaraşan iş görmür, kişinin adını batırır? Hələ məktəbdə eş-

dilsə, necə dərsə gedə bilərəm, utandığım, bunları heç düşündün, anı? Bunlar mənim üçün, qardaşım üçün ölümdən bətərdi, yaxşı bilirsən. Bəs insanın böyüyü övladlarının adını, nələr yaşadığını düşünməz, onların başını millət arasında dik tutub yeriməsini ağına gətirməz? Bəyəm kiçiklər böyüklərdən öyrənmirlər hər şeyi? Sənə, onun bizə nümunə göstərməsi gərək deyil? Niyə sursan, ana, elə mənə danlırsan, mənədən küsürsən. Yaxşı bilirəm nələr yaşadılar, içindəki o alovu-odu görürəm. Düşünürsən, biz balacayıq, heç nə qanırıq? Yanlırsan, özü də çox yanlırsan, bax Yusifin belə ürəyi qan ağlayır". Ulduz Qasımın "Ağ göyərçinlər" romanının səhifələrini çevirdikcə hələ varlığı sabitləşməmiş, təbiəti qədərincə formalaşmamış bir uşağın yaşadığı iztirablardan miqyasını gördükcə oxucu qeyri-adi sarsıntılar keçirir. Qəddar nənənin öz nəvələrinə, gəlininə, hətta oğlunun ruhuna son dərəcədə - yəni bağışlaya bilməyəcək dərəcədə təhqiramiz münasibəti insanlığın dağılmış mənəvi kriteriyaları üzərində bəyqış ulartısına bənzəyir. Köçkünlük taleyinin insanın mənəvi dəyərlərini bu qədər sərtliklə dağıtması göstərir ki, adamlar təbiətlərinə uyğun olaraq həyat uğrunda mübarizədə nə edəcəklərini də düşünə bilmirlər.

Ulduz Qasım əsərin qəhrəmanı, az qala yeniyetməlik yaşına çatmamış olan bir uşağın dili ilə, onun düşüncəsi ilə təkəcc nənəni ittiham etmir, dövrü, zamanı ittiham edir. Uşaq mənəvi iztirablardan çəkir. Bəzən böyüklər unudurlar ki, uşaq dil açıb danışsın, o artıq şəxsiyyətdir. Şəxsiyyət isə öz sərhədlərini kifayət qədər qavraya bilir, sərhədlərini tanıyır və

dövləti də get-gedə istiqadi durumunu düzəldir və onlar nəhayət ki, vətəni düşmənlərdən xilas etməyə yol seçdilər. Əlbəttə, bunlar hələ gələcəkdə olacaq. Hələ ki, Yusif uşaq düşüncələrinin iztirablarını yaşamaqdadır: "Bunların hamısını biz böyüyənə qədər, hətta öləncə qədər unuda bilməyəcəyik. Bunlar bizim içimizdə faciəli bir film kimi həmişə yaşayacaq təəssüflər olsun. Bəlkə də bu gün bunların mənasını elə də çox başa düşürük, ancaq böyüdükcə, bunları düşündükcə daha çox içimiz yanacaq, inandıraram sən. Gedək ana, burdan gedək, özümüzə başqa bir yer tapaq yaşamağa. Mən o qadının üzünə baxa bilmərəm bir də, onu bağışlaya bilmərəm, anla bunu. Bəlkə də mənə vursaydı, söysəydi o qədər düşünməzdim, küsməzdim, ürəyimə salmazdım. Lakin sənə şər demədi, atamın yadigarının namusuna belə yanaşması öldürür mənə. Danışa bilmərəm, salam verə bilmərəm o qadına". Yusifin uşaq yaddaşından gələn düşüncələri mümkün qədər müəllif tərəfindən onun yaşına uyğun verilib. Bir çox hallarda Yusifin həyat hadisələrinə sadəlövh yanaşdığını da görürük. Amma o bütün hallarda özünün uşaq təkəkkürü ilə ağı, qaradan kifayət qədər seçə bilir. Ana və övladları arasında, nənə və nəvələri arasında, nənə və əri arasında olan dialoqlar hər kəsin necə əxlaq sahibi olduğunu, bir sözlə, kimliyini açmaq gücündədir. Əlbəttə, İbrahim baş verən hadisələrdən az qala cana yığılmış vəziyyətdədir. Belə vəziyyətdə yaşamaq onun üçün çətindir. Hətta anasını, qardaşını da qoyub harasa getmək, teki bu mühitdən başını götürüb uzaqlaşmaq fi-

onun toxunulmazlığına qarşı bu və ya digər dərəcədə müqavimət göstərir. Uşaq ailədəki durumu təsəvvüründə canlandırmaq, qəddar nənənin anasına münasibətini düşündükcə vahiməyə gəlir. Yusif qorxudan odur ki, birdən ailədə olan vəziyyəti, yəni qəddar nənənin anası haqqında dediklərini camaat eşidər, onun məktəb yoldaşları eşidər. Belə halda onlar camaat içində necə çıxırlar, Yusif necə məktəbə gedər, anası müəllimlərin sırasına özünü necə qeyrurlu apara bilər. Axı adamların hamısı eyni dərəcədə yalvarırdı doğruya qaytmaq gücündə deyil. Axı insanlar arasında bədxahlar da az deyil. Onlar üçün Yusif anasının ünvanına deyilən töhmətlər, daha doğrusu, böhtanlar elə göyündə düşmə olacaq. Bu tipli düşüncələr Yusifin artıq bir şəxsiyyət kimi özünü qavramasını təsdiq edir. Şəxsiyyət mənəvi mühitinin yaralanmaması üçün müqavimət göstərməlidir. Yusifin məhz bu düşüncələri əslində onun elə müqavimət gücüdür.

Ulduz Qasım bir çox hallarda öz qəhrəmanlarının düşükləri durumunu nə qədər realılıqla təsvir edirsə, bir o qədər də bu reallıqları onların düşüncə tərzləri, həyat haqqındakı mühakimələri ilə verə bilir. "Ağ göyərçinlər" in kiçik qəhrəmanı Yusif də hiss edir ki, Şəhid olduqlarını heç vaxt unuda bilməyəcək. Bütün bunları yaddaşının harasında saxlamayacaq bir yara kimi özü daşıyacaq.

Əgər belə demək mümkündürsə, gördüklərini yaddaşda saxlamağın özü də Yusif üçün bir qorxu yaradır. Axı hər dəfə o, gördüklərini yaddaşına gətirib, hissləri ilə yaşadıqca, onu təzə sarsıntıları öz cənginə alır. Sanki havasızlıq mühitinə düşür. Nənənin mənəviyyətsizliyi o dərəcəyə çatır ki, hətta onun gözlərinə oğlunun Şəhidlik adı ruhunun müqəddəsliyi belə görünür. Bütün hallarda Yusif acı tale yaşayın yeni nəslin övlədidir. Doğrudur, bu uşaqlar böyüdülər, genclik yaşlarına çatdılar və Azərbaycan

kirləri də onun ağılından keçir. Ancaq Yusifin duyğulu yalvarışları sanki baş verə biləcək təhlükəni sovuşdura bilir. Hər yerdən əli üzülübünə ana son nəticədə Allaha yalvarır. Və o, bu yalvarışları zamanı həm də əri Yaquba necə sədaqətli olduğunu da dilinə gətirir. Sadəcə ifadələri çılpacasına bildirmir. Ərinin anası olduğuna görə qaynanasına cavab qaytarmaq istəmir. Həm də bu əzab-zillətlərə ərinin ruhu xatirəni dözməyə məcbur olur. Bu yerdə ananın düşüncələri də çox həssaslıqla verilib: "Allahım, mənə güc ver, balalarımı böyüdüb bir yerə çıxara bilim. Sənə ağahdı ki, namusuna xəlal gələcək heç bir fikir içimdən keçməyib. Lakin Yaqubun anasıyla da sərt danışa bilmərəm, axı o mənim övladlarının nənasıdır, həyat yoldaşımın anasıdır. Nə olar böyüklüyün xatirəyə mənə yol göstər, güc ver, yoxsa ağılım itirə bilərəm, çünki mən də insanam. Halımı görürsən, sənədən gizli heç nə yoxdu, mənə təkbaşına buraxma, o qadın da başına ağıl qoy. Hara gedərəm, kimə sığınaram bu iki uşaqla. Yaqub, yəqin, mən səni görməsəm də, sən hər şeyi görürsən, niyə mənə tək qoydun, bilirsən ki, sənəz mən çox zəifəm belə hallarda. Heç olmasa yuxularıma gəl, bir söz de, kömək elə mənə. Deyirlər, Şəhidlər ölmür, deməli, haradasa yanımızdasan indi, eşidirsən hər danışdığımı". Belə bir vəziyyətin yaranmasında kimin günahkar olduğunu elə əsərin qəhrəmanları da yaxşı bilir. Kimdir müqəssir - sualın cavabını əslində oxucu da yaxşı bilir. Özge torpaqlarına göz dikən, başqasının yerini-yurdu işğal edən düşmənin faktiki olaraq gözə görünməyən obrazı oxucu tərəfindən ikrahla müşahidə edilir. Yəni müharibə olmasaydı, düşmənlər torpaqları işğal etməsəydi, yəqin ki, bu ailənin də başına belə müsibətlər gəlməzdi.

4. Yusifin iztirabları

Yenə Yusifin xatirələrinə qayıtmaq və yaşına uyğun olmayan mənfi təbiəti ilə ikrah doğuran nənənin kimliyini daha yaxşı dərk etmək, qavramaq imkanı qazanırıq. İstər-istəməz bu tipli insanların haradansa mənfi görkəmləri gəlib gözlərimizin önündə dayanır. Biz həyatda gördüyümüz insanlar arasından onun tanış simasını, əsas xarakter cizgilərini görür, yada salır. Elə bil ki, Şəfiqə nənənin əsərdəki böhtanlarını biz həyatdakı insanların təbiətində necə gördüyümüzü düşünməklə acı təəssüf hissləri keçiririk. Balaca Yusif xatırlayır: "Mən də ağlayırdım, ürəyim az qalardı yerindən çixsın. Yaxşı ki, qardaşım oyaq deyildi. Bilirsiniz, elə bilirəm, burada yazdıqlarım hərflər, sözlər deyil, ananın gözündən tökülən göz yaşlarıdır düzülüb sətirələrə. Evdə olan bu qalmaqlardan bir neçə gün sonra babam Ağdama qızıgilə getdi. Bibim orada bir hakim oğlana əra getmişdi. Onun heç evdən getməsinə istəmirdim, ona görə ki, Şəfiqə nənəm ondan bir az çəkinirdi, babam olanda anama hər sözü deyə bilmirdi. Qardaşım dərindən sonra çöldə uşaqlarla futbol oynayırdı. Mən evdəydim, Şəfiqə nənəm balkona çıxıb çölə baxırdı. Ananın işdən gələn vaxtıydı. Elə qorxurdum ki, yenə evdə qalmağa başlasın, atam şahid olandan bəri bu səhnəyə tez-tez rast gəlirdik İbrahimlə. Anam işəri girib "Aşxammız xeyir", - elədi nənəmə, qadın bomba kimi partladı:

-Nədi yenə dörd tərəfinə baxırdın evə gələndə, müştəri gəzirsən?

Anam dillənmədi, mənim əlimdən tutub mətbəxə gətirdi, nənəm bizim arxamızca gəldi danışıq-danışa.

-Niyə ağzına su aldın, necə də dillənəsən, əgər deyilən doğrudursa.

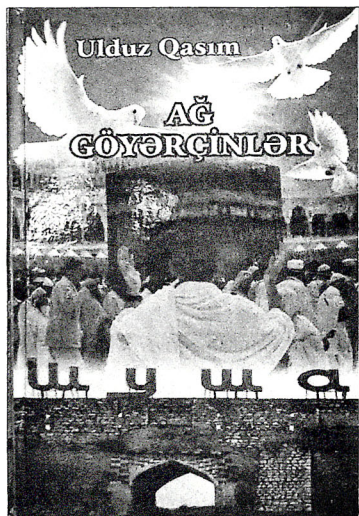
-Gör neyləyirsən, birini tap əra get, bizi də at evdən çölə. Uğursuzun biri uğursuz, gəldin oğlunun da başını yeyib oturdun. Evlənməmişdən qabaq bədbəxtə dedim ki, qanını bu bayquşların qanına qatma, baxmadı sözümlə. Meydanı verdi səncin kimi ləçərin sərəncəminə.

-Ana uşağın yanında hər sözü danışmayın, ayıbdı. Bunlar hər sözü anlaşırlar.

-Anlasınlar elə, qoy bilsinlər anaları hansı yuvanın quşudu, nifrət etsinlər sənə ömürləri boyu". Biz gənclərin əkələrinin, tərbiyəsinin bəzən harada necə pozulduğunu anlaya bilmirik. İstər-istəməz onun atasını, anasını birinci növbədə gözümlərimizin önünə gətiririk. Uşağın tərbiyyəsi ilə atanın, ananın saflığı arasında ziddiyyət görürük və bunun üçün təəccüb edirik. Amma unuduruq ki, hansı məqamdası, uşağın həssaslıq dövründə onun məsuliyyətinə zərər vurulub. Bu yad təsirlər haradan gəlir? Necə olur ki, yeniyetmənin yaddaşında bu mənfi təsirlər iz buraxır? Xoşbəxtlikdən Yusif və İbrahim kifayət qədər analarının kimliyini yaxşı bilir, onu tanıyırlar. Nənənin düşüncələrini zəhərləyən fikirlərini yaxına buraxmırlar. Bununla da əslində analarının sayəsində uşaqlar sağlam mənəvi mühit içərisində özlərini tanıma yolu tuturlar. Baxmayaraq ki, bu sağlam mühitin özünü də Şəfiqə nənə daim zəhərləməyə çalışırdı.

Hətta iş o yerə çatır ki, Şəfiqə nənənin bəd əməli o qala Zeynəb müəllimənin ölümünə səbəb olacaqdı. O, gənc qadını o qədər əsəbləşdirir ki, Zeynəb müəlliməni huşunu itirir. Baş məsənib kənarına deyir. Yəqin ki, qonşunun və Zeynəb müəllimənin uşaqlarının köməyi olmasaydı, qadın həyatla vidalaşmalı olacaqdı. Burada da oxucunun qəlbini dağlayan səhifələrlə rastlaşırıq. Həkimin həyəcanla dediyi "Müəllimə insult keçirə bilmiş" söz-

ləri Yusifin yaddaşında iz buraxır. O nənə anasını ətrafında daha bətər bir bələnin da dolaşdığı da hiss edir. İnsultun nə olduğunu öyrənmək üçün qonşu Rəfiqənin yanına gedir. Amma qonşu da məsələnin mahiyyətini anlasa da uşağa cavab verə bilmir, "hər halda infarktda bənzəyən bir şeydir" - deyir. Səhəri günü eyni vəziyyət bir də təkrar olunur. İş o yerə çatır ki, hətta balaca Yusifin özü də nənəyə qarşı cəbhə mövqeyi tutur. Şəfiqə nənə sanki nəvələrinin anasını öldürməyincə əl çəkmək istəmir. Yaquubun adına verilmiş yardım kartının davasını qaldırır. O, bu kartı onun əlindən almaqla tək-cə müəlliməni yox, elə nəvələrini də achiə məhkum etmək istəyir. Müəllimə isə bütün mənəvi imkanlarını səfərbər edib dözümlü yolu tutur. Yusif bu acınacaqlı mənzərəni də özünü uşaq təhkiyyəsi ilə təsvir etməkdədir: "Anam mənim üzümə baxırdı, nəyə demək istəyirdi, lakin əsəbindən sanki dili tutulmuşdu. Tez durub onu qucaqladım, doğrusu, ona bir şey olacağından elə qorxurdum ki, ürəyim ağzıma gəlirdi: "Allahım, anama səbir ver, güc ver, səbir ver ki, bu qadının zülmünə döza bilsin. Bizi böyüdə bilsin, nə olar. Dünənki kimi huşunu itirməsin". Sonra nənəmə yaxınlaşdım: - Şəfiqə nənə, niyə ananı sevmirsən? Heç bizi də sevmirsən. Uşaq olduğuma baxma, sən heç ki-

mi sevmirsən. Atamı da sevməmişəm, əgər onu sevsəydin onun övladlarının anasına belə qəddarlıq etməzdin.

Nənəm bomba kimi partladı:

-Kəs səsinə, axmağın balası axmaq, nə olardı bir az da atanıza oxşayıdınız dayna, gərək elə bu it nəslinə çəkəydiniz?

Anam dillənmirdi yenə, sadəcə ağlayırdı.

-Yalançı göz yaşlarınla kimi qandırmaq istəyirsən ifritə, çağır dədəngili qoy gəlsinlər, yığışınlar bura. Oğlum canının bahasına verilən bu mənzilə. İstədiyini tək budu sənin.

Anam bu dəfə ona ana demədi:

-Şəfiqə xanım, mənim valideynlərimin bu mənzilə ehtiyacını yoxdu, onlar yaşadıkları yeri tərək etməyəcəklər heç zaman. Narahat olmayın, bir də belə şeyləri hardan fikirləşib çıxarırsınız bilmirəm, amma mənim heç yatsam, yuxuma da belə fikirlər gəlməz.

-Ay qəhbə, dedin mən də inandım buna.

-Nə istəyirsiniz, düşünün, bu sizin fikrinizdi, lakin xahiş edirəm bu uşaqların yanında ağzınıza gələni danışmayın onları ürəyini yaralamayın. Onsuz da onlar yaralı quş kimidilər, əsəbləri yerində deyil. Hər gecə kabuslar görürlər.

-Qanciq, mənə əgəl verirsən?

-Xeyir, sadəcə öz fikirlərimi dedim sizə. Bu qonşulardan da ayıbdı, yetər bu qədər söz-söhbət.

-Səni doğan Allah zəlil etsin.

...

"Buna bax, mənə əgəl öyrədir, çaqqalın qızı çaqqal". Nənənin dilindən verilən sözlər, sanki kəməksiz olan ananın hiçqırıqları, Yusifin iztirabları - bütün bunların hamısı ürək dağlayan mənzərələrdir. Hətta bəzən müəllimin yazı üslubu o qədər reallaşır ki, sanki faciəli bir filmin dəhşətli kadrlarını müşahidə edirik. Bu vəziyyəti unutmamaq asan deyil. Hər halda Yusifin nəzərində ailənin düşdüyü çıxılmazlıq o dərəcə dəhşətlidir ki, bunun hər hansı bir insan övladı nizamlaya bilməz. Vəziyyətin bu qədər acınacaqlılığı əslində Yusifin anasından eşitdiyi torpaqların azad olunacağına inam hissini də öldürür. Vəziyyət o qədər dərəcədə gərginləşir ki, hadisələrin necə, hansı məcrada davam edəcəyini təsəvvür etmək belə çətinləşir.

Əlbəttə, Yusifin gözünün qabağında baş verən hadisələrin onun müəyyən yaş dövrünü keçirdikdən sonra xatırladıqlarıdır. Bəzən insan yaşının təsiri ilə hətta bir il əvvəl baş vermiş olan hadisəni daha dəqiq mənalandıra bilər. Vaxtı ilə mahiyyətini axıran bilmədiyi məsələləri daha aydın başa düşür. Və ona görə də Yusifin düşüncələrində nəyi başa düşüb-baş düşmədiyini məhz onun yaşı ilə bağlaya bilirik. Amma hər halda Yusif vaxtından əvvəl böyüyürdü. Əlbəttə, düşüncələri ilə. Çünki onun son dərəcə qəddar olan həyat adlı müəllimi vardı. Yusif özü doğru etiraf edir: "Çox danışılanları onda aydınlaşdırma bilmirdim, dolay deyilənəri, satışarası eyhamları daqiq başa düşməyə gücüm çatmırdı. İbrahimdən də soruşmağa qorxurdum, istəməyirdim evimzdə söz-söhbət olsun. Hamı kimi sakit yaşamağı, evdə hər kəsin bir-birinə mehriban olmağını arzulayırdım. Baxdığım cizgi filmlərindəki kimi xoşbəxt və sevgi dolu bir ailə, isti bir ocaq istəyirdim. Atam gedəndən sonra bunun mümkün olmadığını hiss etsəm də, yenə ana, nənə, baba birlikdə dinc yaşayacağımızı düşünürdüm. Ancaq Şəfiqə nənəm hər şeyi korladı, bütün ümidlərimi boşa çıxırdı". Əslinə qalsa, Yusif uşaq sadələvliliyi ilə başa düşür ki, bu qədər dəhşətli həyat olmaz. Nəse bir dəyişiklik olmalıdır. O istəyir ki, hələ körpə ikən Şuşada yaddaşında iliş qalmış o əvvəlki həyata qayıtsın. Əlbəttə, bu bir uşaq ümididir. İnsan nə qədər qaranlıqda çabalaya bilər?! Qaranlıqdan bezmiş hər kəs tezliklə Günəşin doğmasını istəyər. Müəllif öz qəhrəmanlarının taleyini bütün çıpaqlığı ilə verərək onların qəlbində yanan ümid işıqlarını da unutmur. Demək olar ki, Zeynəb müəllimə də, övladları da nə vaxtsa sabahın açılacağına, yenə Günəşin doğulacağına inamlarını itirmirlər.

Xalqların, etnosların, ayrı-ayrı bölgələrin əhalisinin müharibə zərərliqləri ilə köçkünliyə məcbur edilməsi insanların mənəviyyatında çox güclü aşınmalara səbəb olur. İnsan qarşılaşdığı ağır sosial problemlərin gətirdiyi təzyiqlər qarşısında davam götürə bilmir. Evsizlik, yurdsuzluq, konkret olaraq harada gecələmək, yaxud achiq, işsizlik və nəticədə səfalət insanlara sanki insan olduqlarını unutturur. Həyat köçkünlüyə məruz qalmış insanlar üçün əzabə çevrilir. Azərbaycan xalqının yaşadığı tarixdən də məlum olduğu kimi həyat şəraitinin dözülməz dərəcədə aşağı olması, acınacaqlı durum epideمیyaların yayılmasına səbəb olur. Xəstələnən insanların arasında ölüm halları çoxalır. Belə vəziyyətdə deyirlər ki, ölüm də ucuzlaşmışdır. Adamlar yalnız bir qarın çörək və yaxud daldalanacaq tapmaq ümidi ilə sərgərdanlıqla dolaşırlar. Köçkünlərin dayaq məntəqələri yaxın ərazilərdəki insanlar

tərəfindən də bir çox hallarda ikrahla seyr edilir. Daha kimsə düşünə bilmir ki, belə vəziyyətdə ikah edən özünü də həmin duruma ola bilirdi. Şübhəsiz, sosial problemlərin həddini aşması, acınacaqlı durumun dözülməzliyi hətta dövlət üçün də problemə çevrilir. Çünki müharibə şəraitində dövlətin də maddi vəziyyəti heç də qənaətbəxş olmur. Ən pisi də odur ki, ümidlərini itirmiş insanlar bir-birinə qarşı da sərt və qaba rəftar edir. Bir sözlə, sanki insanlıq, humanizm kimi dəyərlər arxa plana keçir.

Ulduz Qasım kimi yazıçıların ən böyük missiyası ondan ibarətdir ki, insanların düşdüyü acınacaqlı durumu heç olmasa həyatın əks-sədası kimi yazıya gətirsinlər. Bəşəri gözləyən fəlakətlərin miqyasını göstərə bilsinlər. Bombardmanlar, toplanır gurultusu, dəhşətli məmmi partlayışları insanların psixoloji düşüncəsini sarsıdır. Sanki insan sağlamlıq düşüncədən məhrum olur. Hələ Sovet dövründə də məcburi köçürülmələr olub. Gürcüstandan məhsəti türklərinin, Krımdan Krım tatarlarının, bir çox çeçen aullarının, eləcə də Azərbaycanlı kütəvi şəkilə repressiya olunmuş insanların orta Asiyanın ilan mələyən çöllərinə, Qazaxistana köçürülməsi məhz insanlığın miqyasız faciəsi idi. Bunların hamısından daha dəhşətli isə erməni vandallarının işğal etdiyi ərazilərdən Azərbaycanlıları öz yurdlarından didərgin etməsi idi. Belə bir didərginlik taleyini təkrar-təkrar azərbaycanlıları ayrı-ayrı mərhələlərdə Ermənistan köçürülmələri zamanı da yaşamışdı.

Yusif artıq başa düşür ki, düşmən kimdir. Və öz evlərinin içində onların məhvinə çalışan nənənin də belə qəddar təbiətə səbəb olmasında əsas amili axtarır. Hətta o, insanların həyatını heyvanların həyatı ilə müqayisəyə çəkir. Və çox güman ki, heyvanların necə sülh şəraitində yaşamalarına qibte hissini də qəlbindən keçirir. Onun düşüncələrinin əsasında cəmiyyətdə yönəlik suallar dayanır: "Ona görə cizgi filmlərini indiyə qədər də çox sevirəm. Orada heyvanlar belə o qədər gözəl, heç nəyi pozmadan, kimsəyə zərər vermədən yaşayırlar ki. Meşədə belə hamıya yer çatır, qonşuluqda bir-birini öldürmədən həyat sürürlər. Bəs insanlar niyə belə edirlər? Niyə bir-birinin torpağına, elinə-obasına, malına-dövlətinə göz dikirlər? Niyə müharibə edirlər, niyə axı sülhlə həll etmirlər davalarını? Bəs dil, danışmaq varsa, qan tökməyə dəyərmə? İnsanları öldürməyə, uşaqları yetim qoymağa, zülm etməyə, bir-birini qırmağa dəyərmə? Birdən istəyirdim bu sualları böyüklərə verəim, lakin fikrimdən vaz keçirdim, düşünürdüm ki, mənə qınayarlardı, bir də hələnin başında bu qədər düşüncə, problemlər varkən kim idi mənimlə danışan? Hamı bir loxma çörək tapıb övladlarının, ailəsinin qarını doyurmaqla məşğuldur". Biz Yusifin suallarını və hətta öz suallarının noticəsi olaraq keçirdiyi hissləri yaxşı başa düşürük. Şübhəsiz, bu halın uşaq yaddaşında əbədi yaşayacağına da inanırıq. Çünki psixoloji zədələrin ağrısı zaman getdikcə artır. İnsan yaş qırxaltdıqca həmin psixoloji zədələrin göynəmi də çoxalır. Ulduz Qasım azərbaycanlıdır. O, bu xalqın övlətidir. Sanki Yusifin dilindən verilən sualların hamısı onun cəmiyyətdə, bütövlükdə bəşəriyyətə ünvanlanmış tələblərdir.

Erməni vandalizminin türklərə görə patoloji nifrəti yüz minlərlə insanın həyatını faciəli filmə çevirib. Yazıcı da bu filmin dəhşətli kadrları ilə tarixin yaddaşına həqiqətləri diktə edir.